

12. Офіційний сайт благодійної організації «Добробут громад». Молокопереробний завод отримує необхідне для роботи обладнання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.heifer.org.ua/uk/golovna-stornka/281-molokopererobnij-zavod-otrimu-neobxdne-dlya-roboti-obladnannya.html>.
13. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
14. Діловий аграрний інтернет ресурс «Agro times». Невеликі ферми та власники індивідуальних господарств можуть одержувати прибуток від молока [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agrotimes.net/journals/article/rentabelne-molocharstvo-dlya-dribnih>.
15. Barton D (2000). What is a cooperative? Unpublished paper, Kansas State University, USA. Barton DG (1989). What is a cooperative? In Cooperatives in agriculture, ed. D. Cobia, 1-20. New Jersey, USA: Prentice-Hall, Inc.
16. Birchall J. (2005). Co-operative principles ten years on. International Cooperative Alliance, Issue 2, 98(2):45-63. <http://www.ica.coop/>.
17. Cropp R (2002). Historical development. Unpublished paper, Wisconsin Center for Cooperatives, University of Wisconsin-Madison, USA.
18. Food and Agricultural Organization (FAO). 2001. Farming Systems And Poverty: Improving Farmers' Livelihoods in a Changing World. Rome and Washington D.C.: FAO and World Bank.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2014 р.

*

УДК 338.43

О.В. ЛАВРИНЧУК, здобувач
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Напрями розвитку ринку зерна в Україні

Постановка проблеми. Виробництво зерна є однією з провідних галузей сільського господарства України, центральною ланкою хлібопродуктового комплексу та основою продовольчої безпеки держави. Від рівня розвитку зернового господарства залежить забезпечення населення хлібопродуктами, а тваринництво – зернофуражем. Останніми роками Україна стабільно демонструє нарощення обсягів виробництва зернових, а в 2013 році цей показник сягнув рекордні майже 63 млн т. У зв'язку з цим у наукових і професійних колах розгорнулася дискусія щодо доцільності й економічної ефективності подальшого зростання обсягів його виробництва. Поряд із позитивними тенденціями розвитку галузі ряд експертів прогнозують загострення конкуренції на глобальних ринках, зниження світових цін та скорочення через це експортних надходжень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан розвитку ринку зерна знаходиться в центрі уваги значної кількості інституцій в Україні: державних (Державної служби ста-

стистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України й ін.), наукових (Національної академії аграрних наук України, ННЦ “Інститут аграрної економіки”), бізнесових, в особі виробників зерна та зернотрейдерів. Вагомий внесок у наукове розроблення питань організації й розвитку аграрного ринку, в тому числі формування ринку зерна, зробили В.І. Бойко, П.І. Гайдучий, В.М. Ганганов [2], Б.В. Губський, В.М. Жук [4], І.Г. Кириленко [5], Ю.С. Коваленко, І.О. Кузнецова [7, 8], П.М. Макаренко [9], В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, В.П. Ситник, Л.М. Худолій [11], О.М. Шпичак [13] та інші.

Програмою «Зерно України – 2015», що розроблена Міністерством аграрної політики та продовольства України та Національною академією аграрних наук України, закладено зростання виробництва зернових до 80 млн т вже у 2017 році. Більшість державних інституцій, їхніх представників позитивно оцінюють такі тенденції зростання обсягів виробництва і передбачають, у зв'язку з цим, стрімкий розвиток сільського госпо-

© О.В. Лавринчук, 2014

дарства та економіки України в цілому [6]. Окремі учасники ринку дають оцінку можливого зростання виробництва зернових до 100-120 млн т зернових на рік протягом п'яти-семи років за умови вливання інвестицій в оновлення застарілого парку, мінеральні добрива й засоби захисту рослин [10]. Разом із тим, як зазначає Л. Шавалюк, стрімкий розвиток зернового господарства може цілковито змінити українське село, в якому нині проживає 31% населення (більше, ніж 14 млн осіб). Сучасні технології забезпечують високу продуктивність праці, отож згодом для обробітки всіх земель в Україні буде потрібно мало людей і постане серйозна проблема із зайнятістю сільського населення. Крім того, великий бізнес, який на сучасному етапі активно вкладає гроші в АПК, у гонитві за швидкими прибутками робить

ставку на вирощування культур, які виснажують землю, зокрема технічних. Натомість посіви традиційних продовольчих культур стрімко зменшуються. За такої динаміки розподілу площ неминуче знижуватиметься також родючість українських чорноземів [12].

Мета статті – враховуючи важливість зазначених проблем та неоднозначність існуючих пропозицій щодо їх розв'язання, науково обґрунтувати вектор подальшого розвитку ринку зерна в загальній економічній стратегії України.

Виклад основних результатів дослідження. Про важливість зернового господарства показує суттєва частка валової продукції зернових у загальному обсязі валової продукції рослинництва. Протягом 2000-2012 років вона знаходилась у межах 29-37% (табл. 1).

1. Частка валової продукції зернових у загальному обсязі валової продукції рослинництва

(у пост. цінах 2010 р., млн грн)

Показник	Рік					
	2000	2005	2009	2010	2011	2012
Валова продукція – всього	151 022,2	179 605,8	197 935,9	194 886,5	233 696,3	223 254,8
У тому числі валова продукція рослинництва	92 838,9	114 479,9	129 908,3	124 554,1	162 436,4	149 233,4
З них зернові та зернобобові культури	27 189,4	41 744,7	49 122,3	41 633	60 492,5	49 407,4
У % до валової продукції рослинництва	29,29	36,46	37,81	33,43	37,24	33,11

Джерело: Інформація Державної служби статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Значно зросла частка господарств населення в структурі виробництва валової продукції рослинництва. Якщо у 1990 році вона становила лише 18,9 %, то на кінець 2012-го – 45%, тобто у майже половину загального обсягу виробництва продукції рослинництва. Проте слід відзначити, що нині все ж переважає виробництво рослинницької продукції сільськогосподарськими підприємствами, частка якого у 2012 році становила 78,1%, тоді як господарства населення виробили 21,9% загального обсягу продукції. Така ж тенденція спостерігається й у виробництві цукрових буряків (91,3%) та соняшнику (85%). А господарства населення значно домінують у виробництві картоплі (96,7 %), овочів (85,7%), плодів і ягід (81,6%).

Про те, що Україна є зерновою країною доводять також обсяги посівних площ зернових. Із 2000 року питома вага площі зернових і зернобобових культур становила 50%, у 2012-му – 56% усієї посівної площі в Україні. Найбільшу частку в структурі посівів зернових займає пшениця – 37,3% (озима та яра), кукурудза – 29,9, ячмінь – 22,1%.

Упродовж останнього десятиліття Україна суттєво наростила обсяги виробництва зернових – із 38-42 млн т у 2001-2005 роках до 46-62 млн т у 2008-2013 роках. Як видно з даних таблиці 2, урожайним був 2011 рік – зернових і зернобобових – 56,7 млн т, а їх виробництво на 1 особу дорівнювало 1 242 кг. Рекордний валовий збір зернових одержали у 2013 році – майже 63 млн т.

2. Виробництво зернових та зернобобових культур у 1990-2013 рр.

Рік	Валовий збір, тис. т	Урожайність з 1 га зібраної площі, ц	Площа, з якої зібрано урожай, тис. га	Виробництво на 1 особу, кг
1990	51009,0	35,1	14522,2	983
1995	33929,8	24,3	13962,5	659
2000	24459	19,4	12586,8	497
2005	38015,5	26	14605,2	807
2009	46028,3	29,8	15469,7	999
2010	39270,9	26,9	14575,7	856
2011	56746,8	37	15321,3	1242
2012	46216,2	31,2	14792,1	1014
2013	62 997	39,9	15802,2	н/д

Джерело: Інформація Державної служби статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Аналізуючи обсяги виробництва за видами зернових слід зазначити, що перше місце до 2011 року займала пшениця – 40-50% загального їх виробництва. З 2011 року переважала кукурудза, обсяги виробництва якої збільшуються. За останні п'ять років Україна наростила національне виробництво кукурудзи удвічі (з 11 млн т у 2010 році до 21,8 млн т у 2011-му). У 2012 році частка кукурудзи в загальному обсязі виробництва зернових зросла до 45%. Суттєвим чинником, який впливає на зростання обсягів виробництва і, відповідно, на ринок кукурудзи, вважається нарощування виробництва біоетанолу.

Середня врожайність пшениці в Україні за останні п'ять сезонів становила 31,2 ц/га, що вдвічі нижче, ніж, наприклад, у Франції – 74 ц/га [10]. Аналітики агентства АПК-Інформ вважають, що потенціал урожайності пшениці в Україні використаний на 42%, ячменю – всього на 36, кукурудзи – на 49%. Основними джерелами підвищення врожайності зернових культур може бути використання якіснішого посівного матеріалу й сучасних агротехнологій, вважають експерти [15].

Аналогічну оцінку потенціалу України в цьому напрямі раніше давав і власник найбільшого у країні за розміром посівних площ агрохолдингу Ukrlandfarming О. Бахматюк. На його думку, Україна може виробляти в два-три рази більше зернових, ніж нині. Порівняно зі своїми колегами з Євросоюзу, українські аграрії приблизно в три рази менше використовують мінеральних добрив і в кілька разів менше – засобів захисту рослин. Крім того, серйозних фінансових вкладень потребує оновлення застарілого парку сільгосптехніки, а також рішення логістичних питань. Власник Ukrlandfarming

вважає, що 20-25 млрд дол. інвестицій протягом п'яти-семи років дали б змогу вирощувати 100-120 млн т зернових на рік [10].

Отже, Україна вже є невід'ємною складовою світового ринку зерна. Наприклад, у світовому рейтингу виробників пшениці Україна знаходиться на 11 місці, виробляючи 2,6% світового обсягу (за даними на кінець 2010 року) [1]. Що стосується ячменю, то за даними USDA Україна має частку 7% світового виробництва і знаходиться на другому місці після Росії, на яку припадає 17% виробництва даної культури у світі. Найбільшим виробником кукурудзи у світі у 2011/12 МР є США, на які припадає 38% виробництва; на другому місці – Китай із часткою 23% від сукупного світового виробництва; Україна виробляє 3% світового обсягу [14].

За таких умов Україна виправдано заявила про себе як один із серйозних лідерів у поставці зернових на світовий ринок. Зокрема, у 2012/13 МР за обсягами експорту пшениці наша держава посідає восьме місце у світі. Найбільшими імпортерами української пшениці за підсумками 2011-2013 МР визнані Туніс (23% від сукупного експорту пшениці з України), Сирія (20%), Кенія (19%), Ізраїль (17%) та Іспанія (10%). На інших імпортерів припадає 11% продажів української пшениці.

У рейтингу країн-експортерів ячменю Україна посідає п'яте місце у світовому його товарообігу. Найбільшим і домінуючим імпортером українського ячменю за підсумками 2011/12 МР визнана Саудівська Аравія, на яку припадає 69% усього експорту даної культури з України. У світовому обсязі торгівлі кожна 7 т кукурудзи є вітчизняною, що вивело нашу країну в четвірку лідерів країн-

експортерів цієї культури. Найбільшими імпортерами кукурудзи за підсумками 2011/12 МР стали Єгипет (26 %), Іспанія (14 %), Іран (12 %), Японія (7 %).

Україна повністю забезпечує себе продовольством, здійснює значні постачання аграрної продукції на зовнішній ринок. Тому роль України в забезпеченні світової продовольчої безпеки дуже велика. До того ж, ми маємо великий потенціал для нарощення виробництва. І оскільки всередині країни споживання продовольства значно не зростатиме, воно може бути направлено на експорт [6].

Однак деякі експерти не вбачають у такій перспективі можливість економічного зростання країни. Л. Шавалюк прогнозує, що якщо Україна й реалізує свій аграрний потенціал, виробляючи 100–120 млн т зернових за рік, то їй доведеться експортувати 60–90 млн т (для внутрішнього ринку такі обсяги не потрібні), що на 35–65 млн т перевищує рекордні показники минулого й позаминулого років. За таких умов автор обґрунтовано доводить, що пропозиція може суттєво перевищити попит, а це призведе до падіння цін на пшеницю та кукурудзу. Отже, при зростанні обсягів виробництва й експорту збіжжя дохід і кількість вирученої валюти не обов'язково зростатимуть [12].

Ми погоджуємося з такою думкою, адже при максимальному експорті зернових Україна втрачає додану вартість, яку можливо одержати при внутрішній їх переробці та експорті цих продуктів переробки. До негативних наслідків цього процесу можна віднести втрату додаткових робочих місць, зниження рівня забезпечення власними продуктами харчування. О.І. Кузнецова охарактеризувала такий напрям розвитку ринку зерна України як вектор «голодного експорту» [8], за якого присутнє нарощення експорту зерна при повільному зростанні його виробництва й зменшенні внутрішнього споживання.

Формування доданої вартості при експорті зерна з України та альтернативних напрямках його використання всередині країни обґрунтовано у статті О.М. Шпичака й О.В. Боднар «Вигоди та проблеми експорту зерна з України», в якій авторами проведено зіставлення

доданої вартості при різних точках відліку її формування: при безпосередньому експорті зерна і при переробці всередині країни уже виробленого зерна для одержання продукції тваринництва [13]. За розрахунками науковців, сукупна додана вартість, створена при виробництві зерна та його переробці на молоко чи м'ясо, перевищує сукупну вартість, створену при виробництві зерна і його експорті у 2,2 та 2,5 раза відповідно.

Слід погодитись із позицією авторів щодо доцільності диверсифікації напрямів використання виробленого зерна, що забезпечує вищу конкурентоспроможність держави за різної кон'юнктури світового ринку. Досвід світових виробників зерна показує, що при повному забезпеченні внутрішніх потреб у зерні та продукції тваринництва економічно вигідною є переробка й постачання на світовий ринок молочної та м'ясної продукції, біоетанолу, для одержання яких використовується зерно та ін.

Таким чином, подальший розвиток ринку зерна має ґрунтуватися, на нашу думку, на двох стратегічних векторах: інституційному (виробничо-інфраструктурному), що має на меті закріплення й нарощування стійких, конкурентоспроможних позицій України серед світових лідерів виробників та експортерів зерна, і фізіократичному, що визначає головною місією ринку зерна посилення ролі України в забезпеченні глобальної продовольчої безпеки світу.

Інституційний вектор розвитку ринку зерна полягає в розробці Стратегії його функціонування на базі визначення єдиного державного агента на ринку, що забезпечить вищу конкурентоспроможність держави за різної кон'юнктури світового ринку. Місією стратегії має стати забезпечення продовольчої безпеки країни, що вимагає дієвого державного регулювання як для задоволення потреб внутрішнього споживання, так і для формування потужного експортного потенціалу.

Фізіократичний підхід до теоретичного обґрунтування розвитку ринку зерна передбачає головну мету зерновиробництва й зернового ринку, що полягає у посиленні ролі України в забезпеченні глобальної продовольчої безпеки світу. Фізіократичний напрям має бути реалізований розширенням дослі-

джень і формулюванням концептуальних ідей, пов'язаних зі стратегічними запасами зерна у світі та визначенням місії України в цьому процесі.

Висновки. У публікації здійснено наукове означення шляхів подальшого розвитку ринку зерна України через формулювання їх інституційного й фізіократичного трактування. Ці два напрями мають забезпечити

якісно нову теоретико-методологічну основу розробки стратегії розвитку ринку зерна України. Дотримання їх у державній аграрній політиці дасть змогу, з одного боку, наростити стійкі, конкурентоспроможні позиції України на світовому ринку, з іншого – посилити її роль в забезпеченні глобальної продовольчої безпеки світу.

Список використаних джерел

1. Виробництво пшениці у світі. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Виробництво_пшениці_у_світі.
2. Ганганов В.М. Формування зернового комплексу регіону: моногр. / В.М. Ганганов. – Одеса: ІПРЕЕД, 2008. – 312 с.
3. Думка експерта: До чого призведе нарощення виробництва зерна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2013/08/21/390974/>.
4. Жук В.М. Розвиток зернового ринку / В.М. Жук, М.П. Сичевський // Наукове обґрунтування інтенсифікації виробництва зерна в Україні: виступи науковців на засіданні Президії Національної академії аграрних наук України 27 лип. 2011 р. – К.: Аграрна наука, 2011. – С. 92-101.
5. Кириленко І.Г. Формування зернового ринку в Україні: стратегія розвитку / І.Г. Кириленко // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 79-84.
6. Ключову роль у подоланні голоду в світі може відіграти Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/11192>.
7. Кузнецова І.О. Зерновий ринок України: історія створення та тенденції розвитку: моногр. / І.О. Кузнецова. – Одеса: Поліграф, 2008. – 198 с.
8. Кузнецова І.О. Стратегический вектор развития национального зернового рынка как основа устойчивого экономического роста Украины / И.О. Кузнецова // Бізнесінформ. – 2011. – № 7(1) – С. 69-72.
9. Макаренко П.М. Ринок зерна і регіональне зерновиробництво: моногр. / П.М. Макаренко, О.О. Сиченко. – Д.: Герда, 2007. – 188 с.
10. Урожайність зернових в Україні в рази нижча європейських показників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/business/economics/1586131-urozhajnist-zernovih-v-ukrayini-v-razi-nizhcha-evropejskih-pokaznikov>.
11. Худолій Л.М. Розвиток ринку зерна в Україні / Л.М. Худолій // Економіка АПК. – 1997. – № 9. – С. 59-66.
12. Шавалюк Л. Міф про Україну - житницю світу. Чому аграрний сектор не може стати локомотивом економіки / Л. Шавалюк // Український тиждень. - № 33 (301) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Economics/87077>.
13. Шпичак О.М. Вигоди та проблеми експорту зерна з України / О.М. Шпичак, О.В. Боднар // Економіка АПК. – 2013. – № 10. – С. 5.
14. Ukrselko. Аналіз ринку зернових [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrselko.com/uploads/media/Ukrselko_Grain_Market_Analysis_120918.pdf.
15. Україна виробляє в 2-3 рази менше зернових, ніж могла б – експерти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2013/07/29/387262/>.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2014 р.

* * *